

Fundamentarea biblică a drepturilor omului

Petre SEMEN

The article is centered around the issue of human rights and the biblical foundations of the problem. Fundamental human rights such as freedom, nondiscrimination, the need for protection and asylum for refugees and the rightful retribution of work are commented upon within the interpretative framework of the biblical tradition.

A trebuit să treacă milenii pînă ce omenirea a ajuns la conștiința egalității în demnitate și drepturi a tuturor ființelor umane impunînd în sfîrșit eliminarea oricăror forme de discriminare. De subliniat totuși că dacă *Declarația Universală a Drepturilor Omului* proclamă că *toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi și că fiecare persoană se poate prevala de toate drepturile și de toate libertățile care sînt enunțate în Declarație*¹ fără vreo deosebire de rasă, culoare a pielii ori origine națională s-a dat abia spre finele mileniului al doilea, ea a fost pregătită cu mult timp înainte în sensul că prin Biblie i s-a inoculat omenirii în conștiință ideea că fiecare persoană este chipul lui Dumnezeu iar dreptatea face parte din chiar ființa sa. De fapt încercări în această direcție au mai fost întreprinse². Se știe că ideea a avut-o și Iosif al II-lea care prin *Edictele sale de Toleranță* pentru anumite regiuni cum ar fi: Boemia și Moravia 1781/1782, pentru Ungaria 1783 și pentru Galiția care garanta evreilor aceeași demnitate umană, ca cetățeni ai imperiului³. Dacă s-a ajuns totuși la conștiința că toți oamenii sînt egali (sau cel puțin așa ar trebui să fie) în fața legii și să lupte efectiv împotriva oricăror discriminări, acolo unde s-ar mai manifesta, ca și împotriva oricărei incitări la discriminare⁴ Sfînta Scriptură avea, în esență, astfel de prevederi date de Legiuitorul Suprem cu mai bine de trei mii de ani în urmă. Așadar începuturile

¹ Este vorba de intrarea în vigoare a acelei Declarații la 4 ianuarie 1969: *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, proclamată de către Națiunile Unite la 10 decembrie 1948 poate fi considerată una dintre cele mai înțelepte decizii pe care le-a luat omenirea după atîtea milenii, definită de fostul Papă, Ioan Paul al II-lea, „una dintre cele mai înalte forme de expresie al conștiinței umane din timpul nostru” (*Consiliul Pontifical Pentru Dreptate și pace*, Compendiu de Doctrină Socială a Bisericii, trad. din italiană de Pr. Dr. Lucian Fărcaș, Sapientia, Iași, 2007, 136).

² Vezi *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului*, în *Instrumente Internaționale Privind Drepturile Omului*, în Vol. I. București, 1997, 62.

³ A se vedea Hans Küng, *Judaismul – Situația religioasă a timpului*, introd. de Andrei Marga, traducere din limba germană de Edmond Nawrotzky-Török, Editura Hasefer, București, 2005, 225.

⁴ Idem, p. 62.

conștientizării și mai ales implementării drepturilor omului se pot ușor identifica în paginile Bibliei care dau mărturie clară despre demnitatea omului, demnitate readusă la adevărata sa valoare prin chiar acceptarea de către Hristos-Domnul a firii omenești prin actul întrupării. De notat că primul articol din Convenția Internațională a Drepturilor Omului garantează libertatea și demnitatea. Nu-i de mirare dacă ne gândim că nu ai ce face cu celelalte drepturi dacă nu ești liber și îți pierzi demnitatea. Nu-i greu de observat că și Biblia amintește mai întâi de eliberarea poporului ales din robie și abia după aceea i se dau și niște norme de conduită interumană. Aceasta din două motive: primul ca să arate că libertatea este starea naturală, normală și binecuvântată de Dumnezeu a omului ca să se poată împlini pe toate planurile, iar în al doilea rând că omul are menirea de a-i fi slujitor și chiar rob doar lui Dumnezeu.

Mai presus de toate drepturile omului este dreptul la viață fiindcă toate celelalte decurg logic din acesta ca răul din izvor. Dreptul la viață este stipulat în articolul 3 fiind garantat pentru toate ființele umane. Atentarea la viața semenului, indiferent de rasă, religie, vîrstă ori poziție socială a fost condamnată de toate religiile și legile omenești. Porunca de a nu ucide se regăsește ca lege nescrisă chiar în legea morală naturală. În legislația mozaică apare însă total diferit față de cum sîntem noi obișnuiți să zicem *să nu ucizi!* Evreului din antichitate i s-a spus prin decalog: *atta lo tirfach!* Adică *tu nu vei ucide!* (Exod. 20, 13) nici chiar hoțul ori tîlharul surprins în casă de către proprietar nu putea fi ucis decît în anumite circumstanțe (Exod 22, 1-4). Foarte interesant de observat că susnumita Convenție, deși recunoaște valoarea de neegalat a vieții umane, nu face nici o referire la pruncucidere. Or, porunca divină prin interdicția de a ucide îi are în vedere și pe prunci. În perioada primară a creștinismului găsim lămurit exprimat dreptul la viață și al pruncilor, cînd bazați pe Sf. Scriptură, Părinții Apostolici scriau: *Să nu ucizi copil în pîntecele mamei și nici să-l ucizi după ce s-a născut*⁵. Ceva mai tîrziu, Sf. Ioan Gură de Aur califică avortul ca pe o infracțiune mult mai gravă decît crima și culpabiliza pentru fapta în sine cît și pentru păcatul subiacent atît pe femeie cît și pe bărbat, iar Sf. Vasile cel Mare (sec. IV) zicea că cea care cu bună știință ar distruge fetusul să fie pedepsită ca și pentru crimă.⁶ Renumitul teolog John Breck consideră acest păcat ca pe un *holocaust*⁷ dar se subînțelege ca echivalîndu-l cu o slujire a demonilor.

⁵A se vedea *Epistola lui Barnaba*, cap. XIX, în vol. *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, în P.S.B., Editura I.B.M.B.O.R., București, 1979, 135).

⁶*Epistola 188*, Canonul 2.

⁷A se vedea mai detaliat John Breck, *Darul sacru al vieții-tratat de bioetică*, traducere de Irineu Pop Bistriceanu, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2003, 163-169 și 171; Același teolog adaugă că *se poate vorbi despre o făptură umană care ne este încredințată chiar din faza embrionară și că embrionul nu este produsul nostru și nici nu ne aparține. De fiecare dată cînd este conceput un copil intervine transcendentul adică Dumnezeu deoarece această făptură este absolut unică, iar noi nu sîntem decît numai gazdele sale, chemate să îl primim și să-l protejăm. Spun „noi” pentru a sublinia responsabilitatea celor doi părinți, a tatălui și a mamei, ca și a întregii societăți. A se vedea și volumul; *Bioetica și taina persoanei- perspective ortodoxe*, de Dominique Beaufils, Pr. Boris Bobrinskoy, Pr. John Breck, Olivier Clement, Claude Hiffler, Pr. Ioannis Chryssavgis, Mitropolitul*

Dreptul la libertate garantat prin *Convenția de la Geneva* (25 sept. 1926 și intrată pe deplin în vigoare în 1953 care stipulează și obligă totodată statele semnatare la asigurarea suprimării totale a oricărei forme de sclavie precum și a comerțului cu sclavii (art. 2), cu toate că pentru unii apare ca o noutate absolută aceasta a fost totuși anticipată la unele popoare din antichitate, cum ar fi perșii, și de Biblie cu câteva milenii mai devreme. La vechii perși îndatorirea esențială a regelui era de a iubi adevărul și dreptatea, de a veghea asupra respectării legilor și de a-l proteja pe cel slab și asuprit. Aceste îndatoriri regale se regăsesc în Codul lui Hamurabi (1592-1570 î.H.) și ceva mai timid și în sistemul juridic al faraonilor egipteni, însă nu atât de clar și insistent ca la monarhii perși. Regele Darius zicea despre sine: *Eu am iubit dreptatea și am urât minciuna ; am vrut să nu se facă nici o nedreptate văduvei și orfanului; l-am pedepsit cu asprime pe cel mincinos, dar pe cel care a muncit l-am răsplătit.* Ea se regăsește în interdicția mozaică a practicării comerțului cu sclavi. Răpirea de persoane în vederea vinderii acestora pe piețele de sclavi, de altfel foarte înfloritoare pentru comercianții fenicieni și colaboratorii acestora, era considerată ca o mare fărâdelege încât legiuitorul a prevăzut o pedeapsă maximală pentru cel care s-ar fi pretat la o astfel de întreprindere: *Cel ce va răpi un om și-l va vinde sau îl va ține în mâinile lui, să fie pedepsit cu moartea* (Exod 21, 16; Deut., 24, 7). Pentru a descuraja această practică s-a decis ca prețul de vânzare-cumpărare a unui bărbat în putere să fi de numai 30 de sicli de argint, iar israeliților le era total interzis traficul cu sclavi. Cei pe care totuși îi dețineau proveneau fie dintre anumiți prizonieri de război, fie prin aceea că unii evrei ai vremii se vindeau ei înșiși ca sclavi împreună cu familia pentru o perioadă determinată.

Uimitor este totuși faptul că într-o societate sclavagistă când cei robiți nu valorau aproape nimic vechii israeliți nu au putut să înlăture sclavia dar s-au străduit din răsuputeri să o limiteze într-atât încât, conform inspiratei legi mozaice, sclavia în societatea israelită a vremii s-a transformat practic într-un serviciu la stăpîn remunerat pentru vremea cît ținea acea stare⁸. Este adevărat totuși că drepturile sclavilor israeliți erau mai mari decât cele ale sclavilor proveniți dintre

Meletios, Pr. Ignace Peckstadt, Pr. Jean Roberti, Bertrand Vergely, trad. din limba franceză de Nicoleta Petuhov, volum îngrijit de Tatiana Petrache, Editura Bizantină, București, 2005, 162. Foarte pline de înțelepciune găsim și aprecierile unui filosof necreștin care zice: *Copiii voștri nu-s ai voștri. Sînt fiii și fiuce ale Vieții care tinjește chiar după ea însăși. Ei vin prin voi, dar nu prin voi, și chiar de sînt cu voi, ei nu vă aparțin. Le puteți dărui dragostea voastră dar nu și gîndul vostru, căci ei au propriul lor gînd. Le puteți găzdui trupurile dar nu și sufletele, căci sufletele lor sînt găzduite-n casa zilei care va să vină, pe care voi nici chiar în vis nu o puteți cunoaște. Vă puteți strădui să fiți ca ei, dar să nu căutați a-i face pe ei asemenea vouă. Căci viața nu merge înapoi și nici nu se împotmolește în ziua ce a trecut. Voi sînteți arcul, iar ei săgeți însuflețite pe care le trimiteți înainte. Arcașul ocheste ținta în nemărginire și vă-nconvoaie cu puterea sa pentru ca ale Lui săgeți să zboare cu iuteală-n depărtări. Cu bucurie lăsați mîna Arcașului să vă-nconvoaie. Căci așa cum El iubește săgeata zburătoare la fel iubește arcul cel care Îl ascultă.cf. Kahlil Gibran, *Darul iubirii*, traducere din limba engleză și notă introductivă; Mihai Claudiu Mărți, Editura Herald, București, 2004, 92-93.*

⁸A se vedea *Sclavia*, în *Enciclopedia Iudaismului*, de Geoffrey Wigoder, Editura Hasefer, București, 2006, 598.

păgîni. Un fiu al lui Israel putea să devină sclav doar în cazuri cu totul excepționale; cînd era prins în flagrant că a furat ceva de la aproapele său și nu putea restitui ori nu avea cu ce să mai plătească despăgubirea. Și în acest caz doar un tribunal decidea soarta lui după ce mai întîi îl judeca. Cineva mai putea ajunge în acea stare nedorită cînd se vindea singur ca sclav întrucît în starea de libertate nu putea să-și cîștige existența pentru sine și pentru familie. Totuși cei ajunși în sclavie prin decizia unei instanțe judecătorești aveau dreptul garantat ca după șase ani să fie eliberați. Pînă atunci însă, din momentul sosirii la casa stăpînilor lor, sclavii erau tratați ca proprii membri ai familiei bucurîndu-se de dreptul la odihnă atît în repausul sabbatic (Exod 20,10) cît și în celelalte sărbători religioase (Deut.,16, 11).

Considerat a fi creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Iov 31, 15), ca și stăpînul său de altfel, sclavul avea dreptul de a beneficia în egală măsură de celebra lege a talionului, în ideea că aceasta îl ocrotea ca pe oricare membru al comunității israelite. Astfel dacă stăpînul într-un acces de furie își lovea sclavul pînă la moarte, asupritorul lui trebuia pedepsit ca și victima (Exod 21,21). În cazul în care îi pricinuia sclavului pierderea integrității corporale trebuia eliberat necondiționat (Exod 21, 26-27)⁹, ca să i se dea patronului o lecție despre datoria respectării demnității și a libertății confratelui său. Cu alte cuvinte să realizeze că așa cum libertatea israeliților a fost exclusiv un dar al lui Dumnezeu, se cuvenea ca și el să-i redăruiască semenului său mult prețuitul dar al libertății ca să-l poată sluji și el pe Dumnezeu alături de ceilalți fii ai comunității. Dacă deci libertatea nu apare în Biblie ca o realizare a omului, ci este exclusiv un dar al harului, și o binecuvîntare ce decurge direct din legămînt, omul putîndu-se bucura de eliberarea din robia față de creatură doar atunci cînd devine rob exclusiv al Stăpînului său Creator și Eliberator¹⁰. Conform cărții Ieșirea toți fiii națiunii israelite au fost eliberați pentru a deveni doar slujitori ai lui Dumnezeu (Lev. 25, 42, 55). Totuși aceia care din motive materiale erau siliți să se vîndă sclavi nu puteau fi tratați ca și sclavii străini, ci la fiecare 7 ani se eliberau necondiționat, iar cînd n-o făceau se considera un păcat extrem de grav condamnat mereu de profeți. Eliberîndu-și sclavii, israelitul se făcea oarecum imitatorul iubirii lui Dumnezeu care nu se dezice nicidecum de iubirea Lui față de poporul ales. El este definit ca Eliberatorul (II Șamuel 22, 2; Ps. 18, 3), Răscumpărătorul lui Israel (Ps. 130,8; Is., 40, 1-11; 43,14, 44, 6; 47, 4; 61, 1-3, etc.)¹¹. Un teolog apusean numea Primul Testament, datorită bunelor rînduieii

⁹Vezi mai amănunțit *Sclavii în Arheologia biblică în actualitate*, de Petre Semen, Editura Trinitas, Iași, 2008, 102-104.

¹⁰Liberty, în *The Illustrated Bible Dictionary, Part 2 Goliath-Papyri*, Inter-Varsity Press, 1998, 898.

¹¹Jacques Mercier, Liberté, în *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, Publié sous la direction de Centre Informatique et Bible Abbaye de Maredsous. Responsables scientifiques: Pierre-Maurice Bogaert-Matthias Delcor, Edmond Jacob-Edouard Lipinski- Robert Martin-Achard, Joseph Ponthot, Brepols, 1987, 738. Se impune totuși sublinierea că perșii au făcut și ei un mare pas înainte pentru apărarea libertății și a demnității umane. Prin publicarea celebrului edict de la Ecbatana din 539 î.H. s-ar putea spune că s-au pus bazele legiferării demnității umane. Într-adevăr ei au inițiat o nouă

trasmise prin profeți și legea lui Moise, drept *Evangelia Vechiului Testament*¹² întrucât într-adevăr, prin numeroasele manifestări ale proniei Sale, Dumnezeu s-a descoperit ca un Dumnezeu care îl iubește pe om ca Tată¹³, ca Salvator și ca Soț (Mire)¹⁴. Nu puține erau cazurile în care sclavul israelit avea dreptul legal de a-l moșteni pe stăpînul său (Facerea 15,3) ori de a se și căsători cu fiica acestuia (I Cronici 2, 35).

De incontestabilă inspirație divină, legea mozaică mergea pînă într-atît cu recunoașterea demnității umane încît îi dădea sclavului dreptul și la proprietate. Anul sabatic, și cu atît mai mult anul Jubileu, prevedea eliberarea sclavilor cu familie cu tot, dacă avea, dar nu oricum, ci înzestrat cu multe bunuri: *Iar sclavului cînd îi vei da drumul ca să fie slobod, să nu-i dai drumul cu mîinile goale, ci înzestreză-l din turmele tale, din aria ta, de la teascul tău; dă-i și lui din cele cu care te-a binecuvîntat Domnul Dumnezeuul tău* (Deut. 15, 13-14). Evident că scopul nu era doar acela de a le garanta dreptul la proprietate, ci mai ales pentru a-i ajuta să obțină, cel puțin pentru un timp, o oarecare independență materială pînă ce va identifica alte resurse de existență. După cum subliniam, în afară de Moise au mai fost și alți vestiți legislatori ai antichității care pot fi considerați drept promotori ai apărării libertății omului. Printre alții s-a remarcat și Cyrus, regele perșilor care prin promulgarea decretului de eliberare (539 î.H.) a tuturor supușilor Babilonului, decret de care au beneficiat și iudeii, a împlinit profeția lui Isaia care-l numise cu mult timp înainte, *Păstorul lui Yahweh* (cap. 44, 28), și *Unsul Său* (cap. 41, 5). Meritul acestui monarh nu s-a evidențiat doar pe plan politic, ci și pe cel social fiindcă poate fi considerat cel dintîi legiferator al drepturilor omului și de aceea a și fost recunoscut de către iudei un adevărat instrument al providenței divine¹⁵.

politică față de popoarele imensului imperiu. Astfel dacă predecesorii lor, asiro-babilonenii după ce distrugau structurile politice și religioase ale țărilor ocupate deportînd masiv popoarele cucerite, perșii respectau identitatea națională și religioasă a supușilor refăcînd și chiar sponsorizînd cultele locale (Vezi: *Les derniers prophètes; Aggée, Zacharie, Maleachie et quelques autres*, în *Cahiers Evangile*, nr. 90, présentés par Samuel Amsler, Paris, 1994, 8; Erijîndu-se într-un mare eliberator și totodată într-un om îndurător față de vechii supuși ai Babilonului, pe care de fapt i-a preluat, el a dispus efectiv sponsorizarea vechilor sanctuare distruse de predecesori, printre care și cel de la Ierusalim, ca să fie restaurate și redade cultului, pe cei supuși i-a readus la demnitatea lor inițială încît Biblia l-a numit „Păstorul și unsul Domnului” (Isaia 44, 28 și 45, 1). A se mai vedea și *Cyrus*, în *The Interpreter’s Dictionary of the Bible, An illustrated Encyclopedia*, Abingdon Press, Nashville, 1991, 755.

¹²Cuvîntul *Evangelie* sau *Vestea cea bună* nu este invenția teologului mai sus citat ci se află la Isaia; *Eu Cel dintîi am zis Sionului iată-i, iată-i! Și Ierusalimului am adus veste nouă* (cap. 41, 27); *Suie-te pe un munte înalt, cel ce binevestești Ierusalimului, ridică glasul tău cu putere, cel ce binevestești Ierusalimului..*(40, 9) și la alți profeți (Naum 2,1) și Psalmi (67).

¹³Profetul Ieremia este primul la care se întâlnește apelativul „Tată” când zice; *Tu Mă vei numi Tată al tău și nu te vei mai depărta de Mine.* (cap. 3, 19).

¹⁴Vezi Paul Marie de la Croix, *L’Ancien Testament Source de Vie Spirituelle*, Les Etudes Carmélitaines chez Desclée de Brouwer, Parisii, 1952, 395.

¹⁵Jacques Mercier, *Cyrus*, în *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, Brepols, 1987, 319; și Samuel J. Shultz, *Călătorie prin Vechiul Testament*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2001, 323.

Dreptul străinilor la nediscriminare. Mai înainte de a ne referi la străini se cuvine a sublinia că Scriptura Primului Testament face o delimitare între străinii tolerați sau mai precis emigranți și stabiliți pe pământul lui Israel, din diverse rațiuni; politice, economice, religioase ori de familie și călătorii ocazionali adică cei care tranzitau țara israeliților (Exod 20, 10; Lev., 16, 29; 17, 8; II Samuel 1, 13; Iezechiel 14, 7). Ca unul care era stabilit în comunitatea israelită, întocmai ca și în cazul emigranților din statele moderne, conform legislației mozaice, străinul (ger) trebuia tratat aproape la fel ca și un cetățean băștinaș bucurându-se de multe drepturi când zice: *Dacă un străin vine să locuiască împreună cu voi în țara voastră să nu-l asupriți. Să vă purtați cu străinul care locuiește între voi ca și cu un băștinaș din mijlocul vostru. Să-l iubiți ca pe voi înșivă căci și voi ați fost străini în țara Egiptului* (Levitic 19, 33-34), dar totuși nu era scutit de celelalte îndatoriri comunitare. Se subînțelege deci că porunca iubirii aproapelui presupunea și iubirea celor de alt neam după cum subliniază și Domnul Hristos în pilda cu Samarineanul milostiv (Luca 10, 25-37). Când legiuitorul zice: *Să-l iubiți pe străin căci și voi ați fost străini în țara Egiptului* (Deut., 10,19) sau: *Să nu chiniești pe străin și să nu-l asuprești, căci și voi ați fost străini în țara Egiptului* (Exod 22, 21; 23, 9) nu are în vedere doar aspectul negativ în sensul de a nu avea nimic a face cu el, ci impunea și niște măsuri concrete de protecție la îndemâna oricui. Ca să fie și mai explicit zice: *Când vei secera ogorul și vei uita un snop pe câmp, să nu te întorci ca să-l iei, ci să fie al străinului, al orfanului și al văduvei* (Deut., 24, 19). Mărturia unei bune conviețuiri cu străinii și mai ales neasimilarea lor forțată o dovedește recensământul din vremea regelui Solomon (970-930 î.H.) dar efectuat de tatăl său David când se spune că mai conviețuiau cu israeliții un număr de 153600 de străini (II Cronici 2, 17).

Dacă prin *Convenția Internațională Privind Drepturile Omului*, se subliniază că din punct de vedere științific nu se justifică în nici un fel diferențierea oamenilor pe rase și nici discriminarea rasială cu atât mai mult Biblia nu poate găsi vreo motivație a deosebirii dintre oameni de vreme ce mărturisește că toți oamenii îl au pe Același Dumnezeu de Tată. Articolul 4 al Convenției referindu-se la discriminare o condamnă ferm și cere să fie pedepsite prin lege orice propagare a unor idei bazate, chipurile, pe superioritate sau ură rasială, incitare la discriminare rasială sau violență¹⁶. După cum subliniam mai sus, prevederea în cauză își găsește oarecum echivalentul în prevederile legii mozaice vis-à-vis de atitudinea băștinașilor față de străinii care tranzitau țara fiilor lui Israel ori doreau să aibă aici o reședință permanentă. Străine erau considerate toate neamurile vecine adică: madianiții, egiptenii (Exod 2, 22), iebusiții (Jud. 19, 12), filistenii (II Samuel 15, 19), moabiții, amoniții, sidonienii și hitiții (I Regi 11, 1). Pe de altă parte, se impune sublinierea că nefiind o religie fanatică, religia mozaică a respectat întru totul și libertatea de conștiință întrucât nu a încercat niciodată să se impună cu forța și ca urmare, nici cei străini nu erau constrânși să îndeplinească în totalitate

¹⁶A se vedea Institutul Român pentru drepturile omului - principalele instrumente internaționale privind drepturile omului, în Vol. I, *Instrumente Universale*, ediția a III-a, București, 1997, 66.

îndatoririle religioase cerute fiilor lui Israel. În cazul unui om liber, acesta se putea sustrage chiar actului circumciziei și celebrării Paștelui (Exod 12, 43-46). Ba mai mult, ajutându-l să strângă resturile de recoltă ori strugurii și fructele din livadă, străinul era asimilat orfanilor, văduvelor și celor lipsiți de apărare și ca atare Dumnezeu Însuși va interveni să-i ia apărarea și să-l judece pe cel care l-ar asupri în vreun fel (Ps. 94, 6; 146, 9; Ier., 7, 6; 22, 3; Iez. 22, 7, 29)¹⁷. Încercînd să impună grija față de cel străin și mai ales protecția acestuia, legiuitorul își motivează și teologic demersul subliniind că de fapt nici un om nu are vreun drept cu totul special înaintea lui Dumnezeu întrucît toți oamenii au fost creați la fel și trebuie să se considere doar ca niște oaspeți pe pămînt (Ps.39, 13; I Cronici 29, 15).

Dreptul la protecție și la azil al refugiaților (străinilor) garantat prin Convenția privind statutul refugiaților și adoptată la 28 iulie 1952, ratificată și de către țara noastră pe 4 iulie 1991, care prevede acordarea dreptului de azil refugiaților și un tratament cît mai favorabil posibil a fost și el stipulat în Biblie, prin legea dată lui Moise cu peste trei mii de ani în urmă. Cu toate că din momentul accederii în pămîntul făgăduinței, israeliților li s-a interzis categoric să contracteze căsătorii de tip exogam pentru a evita prea marea influență a străinilor lor și a le perverti moravurile și slăbi credința monteistă (Deut. 7, 1-6), totuși străinul (ger) sau veneticul avea o seamă de privilegii ce estompează cu mult interdicțiile înrudirii cu ei. În primul rînd băștinașilor le era interzis să-i asuprească pe cei străini (Exod 22, 21; 23, 9; Levitic 19, 33-34), ba chiar li se cerea să-i iubească aidoma confrăților (Deut. 10, 19). Așa cum precizăm, în ziua de sabbat, străinul avea același drept la odihnă în vederea refacerii forței de muncă (Exod 23, 12). Textele legislative le dădea dreptul de a se bucura de aceleași drepturi de a fi protejați ca și orfanii și văduvele încît psalmistul, ca de altfel și unii profeți anteexilici spun că Dumnezeu Însuși se erijează în apărătorul străinilor și îl va judeca pe cel care îi asuprește (Ps. 94, 6; 146, 9; Ier. 7, 6; 22, 3; Iez. 22, 7, 29; Zah., 7, 10; Mal. 3, 5). Străinul nu se bucura totuși de dreptul eliberării în Anul Jubileu (Levitic 25, 45-46) dacă era sclav.

Drepturi egale înaintea instanțelor de judecată. În ceea ce privește drepturile civile, în afară de dreptul la odihnă (Exod 20, 10), de altfel garantat tuturor oamenilor, un alt drept de care beneficiau și străinii în vechea societate israelită, așa cum mărturisește Biblia, era dreptul de a fi apărat înaintea unei instanțe de judecată fiind exclus de la tortură pentru aflarea adevărului, așa cum, din păcate, se obișnuia la unele popoare barbare sau în țările cu un regim totalitar și absurd. Ca și băștinașul, străinul trebuia să aibă parte de o judecată dreaptă și în cazul uciderii involuntare, drept ce se concretiza prin adăpostirea acestuia, pentru un timp, în acele cetăți de azil (scăpare), pentru cei care ar fi ucis involuntar (Exod 35, 15). Este adevărat că din punct de vedere cultic străinii nu se puteau bucura de dreptul

¹⁷Vezi Foreigner, în *Illustrated Bible Dictionary*, Part I, Aaron-Golan, Inter-Varsity- Press, 1998, 520; Etranger, în *Vocabulaire de Théologie Biblique*, publié sous la direction de Xavier Leon-Dufour et de Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot, Jacques Guillet, Marc-Francois Lacan, Sixième édition, Les Editions du Cerf, Paris, 1988, 402.

de a participa la derularea actelor de închinare de la sanctuar, dar poate că nici nu-și doreau acest lucru, și nici animalele lor nu puteau fi acceptate spre a fi sacrificate (cf. Lev. 22, 25). De asemenea în cazul străinilor nu se puteau vorbi de accesarea la funcțiile sacerdotale și nici pe tronul regal nu puteau urca cei de alt neam. Totuși, prin atitudinea generală de multă bunăvoință față de ei, am putea spune că se pregătea acceptarea tuturor oamenilor ca membri cu drepturi depline ai împărăției lui Dumnezeu de vreme ce a fost înlăturată orice barieră care-i despărțea pe iudei de neamuri (Efeseni 2, 11-19)¹⁸. Pe Scriptura Primului Testament se baza și Sf. Pavel când le scria credincioșilor Bisericii din Galatia că: *nu mai este nici iudeu, nici grec; nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă toți sînteți una în Hristos Iisus* (Galateni 3, 28). El atenționează deci că prin convertirea la Hristos șansele dobîndirii harului Duhului Sfînt și a împărăției lui Dumnezeu sînt egale pentru toți oamenii, fără nici o restricție ce ar ține de rasă, sex ori poziție socială după cum spune și Sf. Petru în prima epistolă (cap. 3,7) și într-adevăr în Biserica celor botezați în numele Sfintei Treimi, au fost anulate toate barierele iar deosebirile au devenit cu totul neesențiale¹⁹.

Dreptul la neatingerea sau nelezarea demnității umane. Neatentarea la demnitatea umană este stipulată în art. 16 al Convenției care îi obligă pe toți semnatarii să interzică pe teritoriul aflat sub jurisdicția lor orice act care s-ar concretiza în pedepse sau tratamente ce atentează la integritatea ori demnitatea omului, cum ar fi spre exemplu, tortura sau mutilarea. Este binecunoscută de către cei care lecturează Biblia reacția regelui David (1010-970 î.H.) față de regele Hanun al amoniților care prost sfătuit de slujitorii săi a dispus tăierea pe jumătate a bărbilor și a hainelor ambasadorilor veniți să exprime condoleanțe pentru moartea tatălui său. Exclusiv din această cauză regele David a pornit cu război împotriva amoniților pe care i-a înfrînt cumplit doar ca să spele onoarea trimișilor regali (II Samuel 10, 2-11).

De menționat că la poporul ales chiar și în cazurile mai grave ce impuneau pedeapsa cu moartea, prin lapidare ori strangulare, din respect pentru persoana umană, celui considerat vinovat i se mai acorda întotdeauna o șansă impunînd instanței să nu pronunțe o sentință capitală decît pe baza mărturiei a doi sau trei oameni, martori, iar sentințele capitale să fie cît mai rare posibil. În comparație cu alte coduri de legi ale antichității, la vechii perși, spre exemplu, unele pedepse atentau direct la viața omului, dintre care amintim; aplicarea, pentru unele delictе, a nu mai puțin de 5 pînă la 200 de lovituri de bici. Totuși numărul maxim de lovituri se administra celui care otrăvise cîinele unui vecin, iar pentru uciderea involuntară a unui om, vinovatului i se aplicau cîte 90 de lovituri, iar în cazul unui omicid voit se pedepsea întreaga familie a vinovatului. Nu puține erau cazurile în care unele

¹⁸Foreigner, în *Interpreter's Dictionary of the Bible, An Illustrated Encyclopedia*, F. J. Abingdon Press, Nashville, 1991, 310-311.

¹⁹A se vedea Heiko Krimmer, *Epistola către Galateni-comentariu biblic*, vol. 13, Editura Lumina lumii, Korntal, 2001, 102.

crime și delictse se pedepseau cu mutilarea; scoaterea ochilor, însemnarea cu fierul roșu, iar pedepsele capitale erau și ele de-a dreptul umilitoare constând în otrăvire, tragerea în țepă, răstignire, spânzurarea cu capul în jos, lapidarea, jupuirea pielii, strivirea capului, acoperirea cu cenușă fierbinte, îngroparea de viu pînă la gît, etc. Chiar și celebrul Cod al regelui mesopotamiam Hamurabi (1792-1750 î.H.) nu de puține ori, prevedea mutilarea persoanei prin tăierea unui membru al corpului, ori scoaterea ochilor. Același cod sumerian, spre exemplu, stipula, printre altele, că dacă un fiu își ridică mîna împotriva propriilor părinți să i se amputeze ambele brațe²⁰. La vechii evrei, deși legea talionului zicea: *Dacă se întîmplă o nenorocire, vei da viață pentru viață, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, arsură pentru arsură, rană pentru rană, vînătaie pentru vînătaie* (Exod 21, 23-25). Textul din cartea Levitic limitează interdicția doar cu privire la aproapele, prin aceasta înțelegîndu-se doar cel de același neam și credință: *De va pricinui cineva vătămarea aproapelui său, aceluia să i se facă ceea ce a făcut și el altuia: frîntură pentru frîntură, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, să i se facă aceeași rană pe care a făcut-o el aproapelui său. Cine va ucide un dobitoc să-l înlocuiască, dar cine va ucide un om să fie pedepsit cu moartea* (Leviticul 24, 19-21): *Cu răul pe care îl va face cineva aproapelui său, cu acela trebuie să i se plătească* (Deut. 19, 21). Coroborată cu legea noahidă care prevedea cam același lucru cînd zice: *Dacă varsă cineva sîngele omului, și sîngele lui să fie vărsat de om* (Geneză 9, 6), legea talionului se adresa de fapt așa numitului *răzbunător de sînge* (goel hadam). Conform cutumei vremii, dar mai ales fiindcă nu existau încă instanțe de judecată oficiale acreditate cu împărțirea dreptății, la vechii semiți, *goelul* (răzbunătorul singelui) avea acreditarea din partea tribului sau a clanului pe care-l reprezenta să facă de îndată dreptate persoanei lezate. Totuși exista și un mare neajuns ce ținea de înclinarea exagerată a omului spre răzbunare și graba de a vărsa sînge, răzbunătorul nu mai cerceta circumstanțele în care s-a produs crima voluntară sau accidentală și lovea fără milă pe autorul crimei.. Urmarea firească era că un alt membru din familia celui ucis, chipurile pe drept, de către *goel*, de fapt tot un răzbunător al singelui, ca unul care se considera răzbunătorul victimei căuta să-lucidă pe răzbunătorul singelui celeilalte familii ori trib și ca urmare, crimele se țineu lanț creindu-se un șir interminabil de răzbunări. Pentru a se stopa actele de răzbunare s-a dat legea talionului care însemna o restricționare a răzbunării personale, dar mai ales scopul ei a fost acela de a nu mai permite să-i faci aproapelui un rău mai mare decît ți-a făcut el. Așadar prin acea lege nu s-a urmărit de fel încurajarea răzbunării întrucît Moise însuși sugerase neaplicarea ei *ad litteram*. De fapt, legea însăși în anumite circumstanțe, în locul unei pedepse fizice recomanada o despăgubire materială din partea celui culpabil (Exod 21, 18 și 26) și același leguitor îndeamnă insistent să se renunțe la răzbunare cînd zice: *Să nu dușmănești pe fratele tău în inima ta ...Să nu te răzbuni și să nu ai ură împotriva fiilor poporului tău. Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși* (Leviticul 19, 17).

²⁰Legea 195, ANET, 175 apud *Esodo*, în *Grande Commentario Biblico*, Parte I, *Il Vecchio Testamento*, Querinana- Brescia, 1974, 77.

Cărțile sapiențiale vin și ele cu noi lămuriri când adaugă: *Nu spune, precum a făcut așa îi voi face și eu lui, voi răsplăti omului după faptele lui* (Proverbe 24, 29) și niciodată să nu spui: *Vreau să răsplătesc cu rău ! Nădărduește în Domnul și El îți va veni în ajutor* (cap. 20, 22). În concluzie, pentru evitarea escaladării violențelor și pentru a se evita atentarea la demnitatea persoanei, în cele mai multe cazuri, se încerca a se da pedepse compensatorii (Semen, 2004: 215-217).

N-ar fi totuși exclus, așa cum sugerează unii ca legea talionului să fie avut în vedere și descurajarea depunerii de mărturie mincinoasă deoarece contextul ar lăsa să se înțeleagă tipul de penalizare impus într-o astfel de situație, (MacDonald, 2002: 197) alții însă cred că, potrivit legii orale, textul în cauză ar face aluzie la o compensație financiară, adică să se facă răscumpărarea valorii unui ochi, prin aceasta înțelegându-se acoperirea integrală a prejudiciului suferit la care să se mai adauge toate cheltuielile aferente, respectiv acoperirea integrală a cheltuielilor medicale și contravaloarea a ceea ce ar fi putut câștiga cel rănit²¹. În concluzie așadar prin aplicarea legii talionului nu înseamnă incitare la permanentizarea violențelor ceea ce nu corespunde principiului biblic și nici intenției legiuitorului fiindcă acesta a vrut de fapt să stopeze răzbunarea oarbă și să-i dea omului dreptul de a se apăra ca să nu fie ucis orbește. O altă interpretare iudaică a legii talionului ar fi aceea că prin ea nu se urmărea exaladarea violențelor și a conflictelor interumane, ci dimpotrivă, stoparea acestora prin interdicția de a-i face aproapei tău un rău mai mare decât ți-a făcut el. Ca un bun psiholog și cunoscător al firii umane legiuitorul știa că omul a fost dintotdeauna pornit spre un exces răzbunare. O atestă, printre altele, Lameh, descendentul criminalului Cain care nu se sfiește a-și mărturisi față de soțiile sale Ada și Sela setea însutită de răzbunare (Geneză 4, 23-24).

Tot legat de această lege și în egală măsură de drepturile omului de a i se face judecată dreaptă, atunci când se impunea, ar fi și interzicerea pedepsirii copiilor în locul părinților și viceversa (Deut. 24, 16), pentru ca fiecare să fie responsabilizat pentru faptele proprii. *Doar sufletul care păcătuiește, zice profetul, acela va muri. Fiul nu va purta nedreptatea tatălui și nici tatăl nu va purta nedreptatea fiului. Celui drept i se va socoti dreptatea sa, iar celui rău, răutatea sa* (Iezechiel 18, 20).

Dreptul la remunerarea corectă a muncii, fără discriminare stipulat în O.I.M, nr. 100 apare și el în gândirea biblică printre drepturile fundamentale ale omului și de aici și zicala modernă: *drepturile salariatului primează întotdeauna asupra dreptului patronului*²². Se știe că munca ține de firea umană și de însăși rațiunea de a fi a omului. Referatul biblic ne spune că cel dintâi om a fost *așezat în grădina Edenului ca să o lucreze și să o păzească* și totodată să se poată bucura în voie de roadele sale (Geneză 2, 15) și abia după aceea i s-a dat o tovarășă de viață, ceea ce înseamnă că munca este esențială și de fapt condiționează întemeierea unei familii

²¹Vezi Talion, *Enciclopedia Iudaismului*, de Geoffrey Wigoder, Editura Hasefer, București, 2006, 66.

²²Vezi Geoffrey Wigoder, *Enciclopedia Iudaismului*, trad. de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006, 395.

ceea ce impune multă responsabilitate. Inițial munca nici nu apărea ca o corvoadă grea întrucât abia după comiterea greșelii a avut loc transferul omului de la o muncă ușoară și plăcută la o alta mult mai dificilă, cea a lucrării pământului (Geneză 3, 17-19). Talmudul precizează că de fapt munca pentru om este un drept și în același timp și o datorie de care trebuie să se achite cât mai onorabil posibil fiindcă subliniază că Adam nu s-a hrănit mai înainte de a fi muncit (Geneză 2, 15). De asemenea se impune precizarea că cel care muncește cinstit este asemănat de Biblie cu cel care slujește lui Dumnezeu deoarece ‘a munci’ și ‘a sluji’ se exprimă în ebraica biblică prin același verb *avod* și respectiv același substantiv *avoda* (II Regi 9, 7; 10. 23; Isaia 54, 17; Geneză 50, 17; Isaia 56, 6 etc.)²³. Conform înțelepților talmudici *orice om are obligația de a-și învăța fiul o meserie. Cel care nu se achită de această obligație își învață fiul să devină hoț. Cel care are o meserie în mâinile sale se aseamănă cu o vie bună, îngrădită în care nu pot pătrunde vite și alte animale și nici trecătorii nu pot lua nimic din ea*²⁴. Nu-i de mirare că majoritatea rabinilor erau obligați să deprindă mai întâi o meserie din care să trăiască împreună cu familiile lor și numai după aceea să explice Tora, altfel rabinul care este remunerat de alții pentru studiul și învățarea Torei riscă să facă din Tora sfântă un simplu negoț²⁵. În acest context înțelegem de ce și Sf. Pavel subliniază atât de insistent că și-a câștigat existența muncind cu propriile brațe pentru a nu-i împovăra pe alții.

Dreptul remunerării muncii prestate, indiferent de forma acesteia, stipulat în Convenția amintită mai sus, este foarte bine precizat și de Biblie când zice: *Să nu oprești pînă a doua zi plata celui tocmît cu ziua* (Leviticul 19, 13). Cartea Deuteronomului îl asimilează pe cel care s-a angajat cu ziua unui om sărac și nevoiaș a cărui familie, și el personal, depind exclusiv de munca prestată cu ziua și de aceea îndeamnă la o răsplătă imediată de către cel care l-a angajat. *Să nu nedreptățești*, zice, *pe simbriașul sărac și în nevoi, fie că este unul dintre frații tăi, fie că este unul din străinii care locuiesc în țara ta, în cetățile tale. Să-i dai plata pentru ziua lui (de muncă) înainte de apusul soarelui, fiindcă este sărac și o dorește mult. Altfel va striga către Domnul împotriva ta și te faci vinovat de un păcat* (cap. 24, 14-15). *Înainte de apusul soarelui*, vrea să spună ca și în Levitic, *în aceeași zi*, întrucît la vechii evrei, ziua următoare începea de cu seară de la apusul soarelui, iar nu ca la noi de la miezul nopții. Altfel spus, plata unui argat se impunea a fi plătită cu promptitudine.(MacDonald, 2002:200). Bazat pe Biblie, Talmudul consideră atât de grav păcatul amînării plății muncitorului încît îl asimilează pe patronul rău platnic, cu criminalul fiindcă a reține plata lucrătorilor

²³A se vedea *The New Brown-Driver-Briggs-Gesenius Hebrew and English Lexicon with an appendix containing the Biblical Aramaic...* by Francis Brown D. O.D. Litt. Hendrickson Publisher's Peabody, Massachusetts, 1979, p. 713-714; *Dictionar Enciclopedic de Iudaism*, p. 456.

²⁴A se vedea, Cohen, *Talmudul*, trad. de C. Litman, Editura Hasefer, București, 1999, 282.

²⁵Vezi *Legile muncii*, în *Dicționar Enciclopedic de Iudaism*, traducere: Viviane Prager, C. Litman, Țicu Goldstein, coordonare: Vivian Prager, Schiță a Istoriei Poporului Evreu, trad. C. Litman, Editura Hasefer, București, 2001, 456.

este ca și cum ai lua viața cuiva²⁶. Sfântul Ambrozie al Milanului își motivează și teologic comentariul la cartea Levitic privind la plata simbriașului când precizează: *Nimeni să nu-l înșele pe lucrător la plata datorată. Fiindcă sîntem și noi lucrători Domnului Dumnezeuului nostru și de la El așteptăm plata muncii noastre, și tu orice lucru ai de făcut, dacă tăgăduiești lucrătorului plata meritată, adică îl plătești prea puțin și prea ieftin, vei fi refuzat cînd vei cere plata făgăduințelor cerești*²⁷.

În concluzie față de cele prezentate mai sus reținem că elementele esențiale ale drepturilor omului se regăsesc destul de firav în unele coduri de legi ale unor popoare mai evoluat cultural din antichitate, cum au fost mai ales la mesopotamieni, secondate de perși care evident le-au sporit prin acordarea unor libertăți sporite supușilor, cum ar fi dreptul de a trăi în țara natală și dreptul de a se închina nestingerii zeilor proprii. Față de acele coduri de legi, cea mozaică se caracterizează printr-un sporit spirit umanitar care, printre altele, garantează dreptul la libertate, dreptul la nediscriminare în fața instanțelor de judecată, dreptul la muncă și la remunerarea onestă a acesteia, ocrotirea străinilor și a tuturor celor mai expuși ai societății cum ar fi: săracii, sclavii, văduvele, orfanii, etc.

Dacă după atîtea mii de ani, omenirea a ajuns la o reală maturitate încît a formulat și impus o legislație cu valențe general valabile un aport substanțial la formarea conștiinței egalității tuturor oamenilor înzestrați cu aceeași demnitate a fost subliniată cu mult timp în urmă de Sf. Pavel care scria: *Nu mai este iudeu, nici elin: nu mai este nici rob, nici liber* (Galateni 3, 28). Nu greșim dacă afirmăm că Biblia a avut un rol major în implementarea marilor idei umanitare ale modernismului. Altfel spus, prin mesajul său, Biblia a pregătit conștiințele oamenilor așa cum se poate observa chiar din Declarația drepturilor din statul Virginia (12 iunie 1776) care afirmă că: *toți oamenii sînt prin natura lor liberi și independenți*, iar în *Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii* (4 iulie 1776) se precizează că: *„...toți oamenii au fost creați egali; ei sînt înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile. Lumea conștientizează din ce în ce mai mult că fără cunoașterea dar mai ales fără recunoașterea demnității tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile nu se poate constitui fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume*, după cum se declară în preambulul Adunării Națiunilor Unite (Rez. Nr. 217-A-III)²⁸.

Față de cele de mai sus considerăm totuși că fără o solidă bază biblică și o motivație religioasă, drepturile omului oricît de bine ar fi stipulate în legislațiile popoarelor pot rămîne doar la nivel de teorie sau literă moartă. Hristos ne-a atenționat că putem împlini împărăția promisă de El doar dacă nu ne limităm la

²⁶Vezi, B.M. 122 a, apud Geoffrey Wigoder, *Enciclopedia Iudacă*, p. 396; *Legile muncii*, în *Dicționar Enciclopedic de Iudaism*, 456.

²⁷Vezi, *Scrisori, XIX*, Sfântul Ambrozie al Milanului, *Scrieri*, traducere David Popescu, în P.S.B., 53. Editura I. B.M.B.O.R., București, 1994.

²⁸Vezi Frédéric Sudre, *Drept European și Internațional al Drepturilor Omului*, Prefață de conf. univ. dr. Valentin Constantin, traducere de Raluca Bercea (coord.), Violeta-Irina Avram, Magdalena Roibu, Flaminia-Nera-Flavia Stărc-Meclejan, Andreea Verșeș-Olteanu, Poliron, Iași, 2006, 45-46.

declarații, ci ne implicăm plenar în bătălia pentru punerea în practica de zi cu zi a drepturilor omului. Altfel cum ne-am putea enumera printre cei cărora Păstorul, Judecătorul și Mielul le va zice în ziua judecării: *Veniți la Mine, oile Mele, căci am fost flămînd, mi-a fost frig, am fost în închisoare și v-a păsat de Mine; Mi-ați respectat dreptul de a fi hrănit, îmbrăcat, vindecat, eliberat și tratat cu demnitate.* Păstorul nu-i condamnă aici doar pe acei care înfometează, exilează, întemnițează și îi torturează pe alții, pe toți monștrii oribili ai istoriei și polițiile lor, care abat suferința peste popoarele acestei lumi, ci și pe toți cei care îngăduie prin indiferența lor să se întîmple toate aceste lucruri, care nu intervin în favoarea celor oprimați și loviți, fie că aceștia se află la ușa noastră sau de cealaltă parte a globului²⁹. Demnă de subliniat este și remarca lui Montgomery că *nepăsarea și neintervenția celui aflat în nevoi materiale sau în suferință este o reală culpabilitate* adăugînd că există un drept al omului de a fi ajutat, iar acest drept ar trebui să fie sancționat legal³⁰, așa cum proorocul Moise stipulase în Legea sa drepturile săracilor.

Bibliografie selectivă

- **Consiliul Pontifical Pentru Dreptate și pace*, 2007, Compendiu de Doctrină Socială a Bisericii, traducere din italiană de Pr. Dr. Lucian Fărcaș, Sapienția, Iași
- **Instrumente Internaționale Privind Drepturile Omului*, 1997, vol. I., București
- **Scrierile Părinților Apostolici*, 1979, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, în P.S.B., Editura I.B.M.B.O.R., București
- De Pury, Roland, 1981, *L'Evangile et droits de l'homme*, Editions „Labor et Fiddes”, Genève
- Dominique Beaufils, Pr. Boris Bobrinskoy, Pr. John Breccq, Olivier Clement, Claude Hiffler, Pr. Ioannis Chryssavgis, Mitropolitul Meletios, Pr. Ignace Peckstadt, Pr. Jean Roberti, Bertrand Vergely, 2005, *Bioetica și taina persoanei- perspective ortodoxe*, traducere din limba franceză de Nicoleta Petuhov, volum îngrijit de Tatiana Petrache, Editura Bizantină, București
- Frédéric Sudre, 2006, *Drept European și Internațional al Drepturilor Omului*, prefață de Valentin Constantin, traducere de Raluca Bercea (coord.), Violeta-Irina Avram, Magdalena Roibu, Flaminia-Nera-Flavia Stârc-Meclejan, Andreea Verțeș-Olteanu, Polirom, Iași

²⁹Roland de Pury, *L'Evangile et droits de l'homme*, Editions „Labor et Fiddes”, Genève, 1981, p. 266; A se vedea și textul Evangheliei de la Matei 25, 1-46.

³⁰Vezi John Warwick Montgomery, *Drepturile omului și demnitatea umană*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2004, p. 184-185; Legea 195, ANET, 175 apud Esodo, în *Grande Commentario Biblico*, Parte I, *Il Vecchio Testamento*,...Querinana- Brescia, 1974, 77; A se vedea Foreigner, în *Interpreter's Dictionary of the Bible, An Illustrated Encyclopedia*, F. J. Abingdon Press, Nashville, 1991, 310-311; Heiko Krimmer, *Epistola către Galateni-comentariu biblic*, vol. 13, Editura „Lumina lumii”, Korntal, 2001, 102; Foreigner, în *Interpreter's Dictionary of the Bible, An Illustrated Encyclopedia*, F. J. Abingdon Press, Nashville, 1991, 310-311; A se vedea Heiko Krimmer, *Epistola către Galateni-comentariu biblic*, vol. 13, Editura „Lumina lumii”, Korntal, 2001, 102.

- Gibran, Kahlil, 2004, *Darul iubirii*, traducere din limba engleză și notă introductivă de Mihai Claudiu Mării, Editura Herald, București
- Hans Küng, 2005, *Iudaismul –Situația religioasă a timpului*, introducere de Andrei Marga, traducere din limba germană de Edmond Nawrotzky-Török, Editura Hasefer, București
- John Breck, 2003, *Darul sacru al vieții-tratat de bioetică*, traducere de Irineu Pop Bistriceanu, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2003
- Krimmer, Heiko, 2001, *Epistola către Galateni-comentariu biblic*, vol. 13, Editura „Lumina lumii”, Korntal
- Montgomery, John Warwick, 2004, *Drepturile omului și demnitatea umană*, Editura Cartea Creștină, Oradea
- Paul Marie de la Croix, 1952, *L’Ancien Testament Source de Vie Spirituelle*, Les Etudes Carmélitaines chez Desclée de Brouwer, Parisii
- Semen, Petre, 2008, *Arheologia biblică în actualitate*, de Petre Semen, Editura Trinitas, Iași
- Sfântul Ambrozie al Milanului, 1994, *Scrieri*, traducere David Popescu, în P.S.B., 53. Editura I. B.M.B.O.R., București
- Wigoder, Geoffrey, 2006, *Enciclopedia Iudaismului*, Editura Hasefer, București